

УДК 159.923

Нарцисизм і самоактуалізація особистості
Narcissism and self-actualization of personality

Halyna Chuyko

Associate Professor, PhD (Phylology), Associate Professor of the Department of Psychology

Галина Василівна Чуйко

доцент, кандидат філологічних наук, доцент кафедри психології

<https://orcid.org/0000-0002-3424-3348>

halynka2244@ukr.net

Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovich, Kotsyubinsky, 2, Chernivtsi, Ukraine

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Коцюбинського, 2, м. Чернівці, Україна

Yan Chaplak

Associate Professor, PhD (Psychology), Associate Professor of the Department of Psychology

Ян Васильович Чаплак

доцент, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології

<https://orcid.org/0000-0001-6763-2967>

yan.chaplak@gmail.com

Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovich, Kotsyubinsky, 2, Chernivtsi, Ukraine

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Коцюбинського, 2, м. Чернівці, Україна

Tetyana Koltunovich

Associate Professor, PhD (Psychology), Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool Education

Тетяна Анатоліївна Колтунович

доцент, кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та

психології дошкільної освіти

<https://orcid.org/0000-0003-4573-430X>

t.koltunovych@chnu.edu.ua

Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovich, Kotsyubinsky, 2,
Chernivtsi, Ukraine

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
Коцюбинського, 2, м. Чернівці, Україна

Abstract

The article is devoted to the theoretical analysis of the phenomenon of narcissism, the characteristics of its types and manifestations, and the empirical study of the connection between narcissism and personal characteristics and self-actualization of the individual.

It is noted that, despite the huge amount of scientific literature concerning the most diverse manifestations of narcissism in various contexts and the characteristics of its types, meaningful definitions of narcissism are extremely rare in it, more often assuming the descriptive nature of its definition.

It is proposed to distinguish between the main causes of manifestation and consequences of this phenomenon, focusing on its essential causes when defining narcissism. That is, a narcissist, initially convinced of her own perfection, insists on his magical uniqueness and superiority, demanding to confirm it objectively.

The research used the following methods: "Narcissistic personality inventory (NPI)", "The Maladaptive Covern Narcissism Scale (MCNS)", self-actualization test (SAT), "Das Freiburger Persoenlichkeitsinventar FPI-R (Freiburg Personality Inventory (FPI))" and UCLA Loneliness Scale.

It is stated that the results of the empirical study prove that both types of narcissism affect the manifestation of relevant personal characteristics and the desire for self-actualization (grandiose narcissism), or, accordingly, the absence of such a desire (covert narcissism).

It was concluded that grandiose narcissism and vulnerable narcissism are

different personal constructs, since the revealed correlation between them is negative. The results of the one-way ANOVA, demonstrating that low levels of manifestation of one type of narcissism provoke the manifestation of another type of narcissism, indicate that grandiose and covert narcissism are markers of the same continuum of narcissism. So, we can assume that the narcissism is a basic quality (meta-quality) of individual, which, being revealed in a person, doesn't disappear, but under the condition of lesser manifestation, it transforms into the opposite type of narcissism.

Keywords: narcissism, self-actualization, grandiose narcissism, vulnerable narcissism, loneliness.

Анотація

Стаття присвячена теоретичному аналізу феномена нарцисизму, характеристиці його видів і проявів та емпіричному дослідженню зв'язку нарцисизму з особистісними характеристиками та самоактуалізацією особистості.

Зазначається, що, не дивлячись на величезний обсяг наукової літератури, що стосується найрізноманітніших проявів нарцисизму в різних контекстах і характеристики його видів, змістовні визначення нарцисизму зустрічаються у ній вкрай рідко, частіше передбачаючи описовий характер його визначення.

Запропоновано розрізняти у цьому феномені основні причини його прояву та його наслідки, зосереджуючись при визначенні нарцисизму саме на його суттєвих причинах. Тобто людина-нарцис, початково переконана у власній досконалості, наполягає на своїй чарівній неповторності та вищості, вимагаючи об'єктивно це підтвердити.

У дослідженні використовувалися методики: «Narcissistic personality inventory (NPI)», «The Maladaptive Covern Narcissism Scale (MCNS)», самоактуалізаційний тест (CAT), «Das Freiburger Persoenlichkeitsinventar FPI-R (Freiburg Personality Inventory (FPI))» та UCLA Loneliness Scale.

Констатується, що результати емпіричного дослідження засвідчують, що обидва види нарцисизму впливають на прояви відповідних особистісних характеристик та прагнення до самоактуалізації (грандіозний нарцисизм), чи,

відповідно, відсутність такого бажання (прихований нарцисизм).

Зроблено висновок, що грандіозний нарцисизм та прихований нарцисизм – це різні особистісні конструкти, оскільки виявлений кореляційний зв'язок між ними – негативний. Результати однофакторного ANOVA, демонструючи, що низькі рівні прояву одного виду нарцисизму провокують прояв іншого виду нарцисизму, свідчать, що грандіозний та прихований нарцисизм – крайні позначки того самого континууму нарцисизму. Отже, можемо припустити, що нарцисизм – це базова якість (метаякість) особистості, яка, будучи виявлена у людини, не зникає, а при умові меншого прояву трансформується в протилежний вид нарцисизму.

Ключові слова: нарцисизм, самоактуалізація, грандіозний нарцисизм, вразливий нарцисизм, самотність.

Вступ

Нарцисичні риси та нарцисизм загалом поступово поширюються світом, зачіпаючи переважно молодих людей, які звикають зосереджуватися суто на власних потребах і цінують себе понад усе при зневазі до інших, а бажання похизуватися перед іншими та на їхньому фоні, для чого нарцис готовий використати найрізноманітніші засоби, перетворюється на соціальну норму (Campbell, & Twenge, 2013). Проте нарцис лише на перший погляд виглядає чарівним, навіть харизматичним, упевненим у собі, наполегливим і успішним у досягненнях, тоді як за приємним фасадом приховується егоцентризм, самозакоханість, зосередженість на власному Я, нечутливість до потреб і проблем інших, різний рівень некомпетентності та схильність звинувачувати оточення у власних невдачах, – що раніше чи пізніше обов'язково виявляться.

Термін «нарцисизм», як вважають науковці, придумав і вперше застосував англійський лікар-сексолог і письменник Г. Елліс у 1898 році, розуміючи його як розлад, сексуальну перверсію, за якої людина власне тіло сприймає як об'єкт свого сексуального інтересу (Ellis, 2017). Проте перший психологічний опис і аналіз нарцисизму належить З.Фройд, який зробив це в статті 1914 року «До

вступу до нарцисизму» («Zur Einführung des Narzißmus») (Freud, 1914), пов'язавши його з лібідо та психічною енергією людини. Згідно Фрейда, стан дитини у ранньому дитинстві визначає «первинний нарцисизм», коли лібідо малюка звернене на себе (це недиференційований автоеротизм (Фройд, 2020), який є нормальним і закономірним етапом розвитку дитини). Тоді як в процесі дорослішання дитина поглиблює свої стосунки зі світом, поширюючи вплив лібідо на зовнішні об'єкти. У цей час людині також властиві прояви нарцисизму, однак вони не виходять за межі прийнятих у соціумі. У випадку ж, якщо лібідо повертається від зовнішнього об'єкта на Я особистості, мова йде про «вторинний нарцисизм», патологічний, «нарцисичний невроз» (Фройд, 2020).

Е. Фромм зазначає, що прагнення людини вийти за межі соціально прийнятних проявів нарцисизму, що реалізується у спробі перетворитися на Бога, ізолює її від інших, породжуючи страх того, що інші вороже поставляться до неї, тому їй необхідно зміцнити свою владу над ними, посиливши прояви нарцисизму, що, зважаючи на результат міфу про Нарциса, здатне привести до саморуйнування особистості (Fromm, 2010).

Двома суттєвими ознаками патологічного нарцисизму (який є перешкодою для соціального життя людини та її виживання за межами соціуму) Е. Фромм вважає: 1) обставину, що така людина переоцінює себе й усе, що їй належить, знецінюючи водночас все, що знаходиться за межами нарциса та його володінь, та 2) реагування нарциса на критику, яке, на думку психолога, може проявлятися у таких варіантах (Fromm, 2010): 1) нарцис не вірить у справедливість критики, озлоблений проти неї, оскільки бачить себе окремим світом, і напад на його нарцисизм сприймається ним як загроза існуванню усього його світу; 2) реагування депресією, якщо нарцис відчуває слабкість власної позиції відносно позиції критика і агресивну озлобленість неможливо/недоречно використати; 3) найбільш небезпечна реакція, на думку Е.Фромма, – модифікація реальності так, щоб вона підтверджувала нарцисичні уявлення людини про власне Я.

Важко знайти психологічне явище, що проявлялося б як у межах психічної норми, так і патологічно, яке б привернуло стільки інтересу науковців та було

висвітлено у такій кількості публікацій, як нарцисизм. До аналізу різних аспектів цього феномену, зокрема, зверталися: З. Фрейд, Е. Фромм, D. R. Ames, P. Rose, C. P. Anderson, L. Bobadilla, M. Kurkoske, W. K. Campbell, E. Brummelman, S. Bogaerts, M. Janković, S. Grapsas, J. J. A. Denissen, Ch. A. O'Reilly, L. Robinson, I. С. Кривенко, С. Т. Катаран, Н. І. Меленчук, А. А. Шудра та багато інших.

Так, S. Bogaerts та M. Jancovic (2023), виділивши три види нарцисизму: грандіозний, вразливий та ізольований, – аналізують їх зв'язок зі здатністю особистості до формування та розвитку стосунків. Z. Lihua & Z. He (2021) ж, у свою чергу, виявили, що вразливий нарцисизм є більш ймовірним фактором прояву агресивності у міжособистісних стосунках, ніж грандіозний нарцисизм.

S. Grapsas et al. (2020) також наголошують на важливості соціальної зорієнтованості та мотиву належності для представників грандіозного нарцисизму, що дає їм можливість досягати бажаного соціального статусу. А І.С. Кривенко та С.Т. Катаран (2019) вважають, що різні прояви нарцисизму – це особистісні диспозиції (а не ознаки патології чи схильності до неї), пов'язані з гендерною ідентичністю особистості (так, науковцями зокрема показано, що маскуліність корелює з проявами грандіозного нарцисизму). А.М. Poorthuis et al. (2021), виходячи з положення, що нарцисизм може проявлятися як позитивно, так і в негативному аспекті, виявили, що він впливає на популярність дитини у середовищі дітей з низькою самооцінкою, проте ця популярність зменшується в оточенні ровесників з високою самооцінкою, а також простежили за сприйняттям нарцисичних дітей при переході їх від початкової до середньої школи. S.C. Cleary (2023), у свою чергу, наголошує, що нарцисизм може стати стратегією поведінки людини, яка не є вираженням нарцисом, та порівнює нарцисиста з людиною, яка живе аутентичним, справжнім життям, розкриваючи для себе складний світ та вдосконалюючи себе в ньому. R. Rogoza et al. (2018) аналізують два типи нарцисизму у контексті особистісних метарис, зазначаючи, що грандіозний нарцисизм неоднозначно пов'язаний зі здоров'ям/психічною нормою, оскільки в його межах можна виділити два виміри: позитивний – нарцисизм захоплення (проявляється позитивно у поведінці людини) та

негативний – нарцисизм суперництва (проявляється у поведінці через самотність, заздрість, імпульсивність, знижені самооцінку та емпатію, недовірливість, відсутність здатності пробачати), тобто негативно.

Ch. A. O'Reilly та N. Hall (2021) вивчають нарцисизм особистості в контексті прийняття нею рішень, зосереджуючись на грандіозному нарцисизмі.

N. J. S. Day et al. (2020) досліджують осіб з очевидними патологічними проявами нарцисизму з погляду та в оцінці людей, які знаходяться з ними у міжособистісних стосунках. Тоді як E. N. Carlson et al. (2011) намагаються проаналізувати, чи розуміють/уявляють нарцисичні особистості, як саме їх сприймають інші люди, як може змінюватися їх уявлення, та чи усвідомлюють самі нарциси власні нарцисичні риси. A. S. Grapsas et al. (2020) зазначають, що особи з нарцисичним розладом часто не мають уявлення про те, що їх особистість дисфункціональна.

Н. І. Меленчук та А. А. Шундра (2021) вивчають зв'язок локусу контролю особистості з нарцисизмом і приходять до висновку, що вираженням нарцисам властивий екстернальний локус контролю.

E. Caligor et al. (2015) наполягають, що за усієї значної цінності симптомів нарцисизму, представлених у DSM-5, їх недостатньо для охоплення психологічних ознак осіб, у яких діагностовано клінічний нарцисизм, обмежуючись ознаками психопатології; як і для опису психологічної структури та динаміки прояву нарцисичного розладу особистості.

J. D. Miller et al. (2017) аналізують трьохфакторну модель нарцисизму (антагонізм/суперництво або право; екстраверсія/захоплення або грандіозність та нарцисичний невротизм/вразливість), що визначає спільні риси різних вимірів нарцисизму та може розглядатися як NPD (нарцисичний розлад особистості).

Отже, можемо підсумувати, що дослідження нарцисизму має тривалу історію та серйозні здобутки, проте варто також погодитися з думкою Z. Krizan, & A. D. Herlache (2018), які вважають, що важливою проблемою аналізу нарцисизму є ситуація, що науковці висловлюють різні погляди на те, які особистісні характеристики можна вважати необхідними чи / та достатніми для

опису й оцінки цього феномену.

Мета нашої роботи – теоретично проаналізувати розуміння нарцисизму та його особливостей в психології та емпірично дослідити зв'язок нарцисизму з диспозиційними характеристиками та самоактуалізацією особистості.

Теоретичний аналіз тлумачення нарцисизму в психології

Звернемося спочатку до аналізу **поняття нарцисизму**.

Цікаво, що всупереч майже неосяжній кількості наукових досліджень нарцисизму в психології, спроби визначення феномену нарцисизму зустрічаються вкрай рідко, що, на нашу думку, може пояснюватися комплексним характером цього явища та його структурною складністю, проте не виключає необхідності такого визначення.

Так, К. Gepp та А. Kandola (2023) розуміють нарцисизм як особистісну рису, що являє собою комплекс поєднаних і взаємопов'язаних характеристик: прояви егоїзму, почуття власного права та схильність до марнославства; брак/відсутність емпатії, потребу в повазі та захопленні, почуття власної вищості та переваги, – зазначаючи, що вона може виявлятися у людини протягом життя та не виходити за межі її психічного здоров'я.

S. Davies (2023) пропонує визначення нарцисизму, де він трактується як бажання людини отримувати постійне визнання прямо, у формі позитивної оцінки/захоплення, або опосередковано, як шанобливе ставлення до неї.

F. Phodewait (2023) пояснює нарцисизм як патологічне явище, заглиблення особистості у власне Я, що характеризується комплексом характеристик: високою самооцінкою, схильністю до фантазування, звичною холоднокровною врівноваженістю та зорієнтованістю на експлуатацію інших для власної вигоди.

W. K. Campbell та J. M. Twenge (2013), у свою чергу, помічають, що нарцисизм є зворотною, темною стороною індивідуалізму особистості, що проявляється у повній свободі від відповідальності, що обертається стосунками, позбавленими справжності та із необґрунтованим позитивним самоставленням.

M. Smith і L. Robinson (2023) пропонують описове визначення нарциса: самозакоханість; грандіозний ідеалізований образ власного Я; цінування своєї

завищеної самооцінки, яка компенсує почуття власної вразливості.

S. Grapsas et al. (2020) вважають, що нарцисизм – риса особистості, що проявляється постійно і яку характеризує відчуття власної значимості та права отримувати особливе ставлення до себе.

D. R. Ames et al. (2006) пропонують, на нашу думку, найбільш чітко та логічно обґрунтоване визначення нарцисизму як комплексу рис особистості, що включають грандіозне та/або вразливе почуття власної величі, захоплення прагненням зовнішнього визнання, зокрема, шляхом досягнення успіху.

Ch. A. O'Reilly, & N. Hall (2021) розуміють цей феномен як стійку особливість особистості, для якої характерні грандіозність, самовпевненість, завищене уявлення про свої здібності, імпульсивність, неемпатійність, прагнення використовувати інших для реалізації власної мети.

На нашу думку, визначаючи поняття нарцисизму, потрібно розрізняти причини та наслідки явища, акцентуючи увагу саме на його причинах. Тобто, нарцис – це людина, яка настільки самозакохана, що для виправдання цього у власних фантазіях представляє себе всемогутньою, ліпшою за усіх інших (спочатку – фантазує про власну вищість, створює ідеальний Я-образ); коли ж уявних підтверджень права на таку думку людині мало, – прагне зовнішнього доказу своєї величі, особливості та недосяжності (вона наполягає на власній досконалості та потребує об'єктивно це підтвердити). Тобто зазвичай нарцис схильний поводитися так, ніби його реальне й ідеальне Я збігаються (Чуйко, & Чаплак, 2021) (*причина*). Тому він демонструє відповідні (досягненню своєї мети) манери: поводить вільно, розкуто; наполегливо і сміливо, займається саморекламою, контролює враження про себе, вміє сподобатися, намагається діяти так, щоб об'єктивно підтвердити свої здобутки і вищість, реалізуючи свої таланти; знаходить тих, від кого отримує максимум уваги, схвалення та визнання; що підвищує його самооцінку та виправдовує найграндіозніше сподівання, спонукаючи ще більше цінувати власне Я; у випадку ж, коли захоплення інших його незрівнянністю ослабне, – змінює чарівність і харизматичність свого образу на мотивацію (іноді – ворожу й агресивну)

використовувати інших для поліпшення власного іміджу, ігноруючи при цьому їх власні бажання та потреби (*наслідки*). Додамо, не можна не помітити, що нарцис – певною мірою може проявляти себе як перфекціоніст, якому потрібно виправдати уявлення про власну довершеність реальними досягненнями.

Нарцисичний розлад особистості. Нарцисизм може проявлятися різною мірою, визначаючи поведінку особистості, проте якщо його риси помітні постійно, це може бути ознакою NPD (narcissistic personality disorder) – нарцисичного розладу особистості, що діагностується клінічно, а його 9 симптомів представлені у DSM-5 (American Psychiatric, 2013; Narcissistic personality, 2023), згідно якого нарцисичні особистості мають: грандіозне почуття власної значимості; фантазування про успіх, владу тощо; відчуття своєї особливості, унікальності, думка, що лише такі самі люди здатні його зрозуміти; вимагають захоплення інших; почуття права (необґрунтовано очікують захоплення інших); експлуататорське ставлення до інших; відсутність емпатії, нездатність ідентифікувати себе з потребами інших; заздрить сам, або/і вважають, що заздять їм; зарозуміло та зневажливо ставляться до інших. Причому 5 із цих симптомів мають стабільно проявлятися протягом певного часу для постановки відповідного діагнозу (Ronningstam, 2011).

Крім того у посібнику виділено 4 основні сфери, порушення функціонування особистості у двох з яких також служить ознакою NPD: 1) ідентичність: коливання самооцінки, надмірна її залежність від інших; 2) спрямованість на себе: нерозуміння власної мотивації, залежність цілей особистості від зовнішнього оточення, зосередженість на доведенні своєї вищості; 3) емпатія: здатність помічати реакції інших лише, якщо вони безпосередньо стосуються нарциса/вигідні йому, нерозуміння свого впливу на інших; 4) близькість: поверхові стосунки, зорієнтовані на власну вигоду, – та дві риси особистості, які мають проявлятися однаковою мірою: грандіозність – переконаність людини, що вона ліпша за інших, має право та поблажливо ставиться до решти; пошук уваги та захоплення (Bobadilla et al., 2012).

P. Mitra, & D. Fluyau (2024) зазначають, що нарцисизм може поєднуватися

з іншими розладами особистості: істеричним, антисоціальним, прикордонним, шизофренічним, – та зі схильністю до вживання наркотичних речовин.

Форми та види нарцисизму. [M. Smith](#), & [L. Robinson](#) (2023) виділяють форми нарцисизму: адаптивну (людина почувається самодостатньою, упевненою в собі, може підтримати прагнення інших у досягненні) та дезадаптивну (особистість упевнена у власному праві та схильна експлуатувати інших для досягнення бажаного). При цьому подальший поділ нарцисизму на окремі види здійснюється на основі дезадаптивної його форми. В результаті визначаються: 1) грандіозний нарцисизм (проявляється у наполегливості, самовпевненості, здатності до співпраці та переоцінки себе); 2) прихований нарцисизм (йому властиві замкнутість у собі, надчутливість до критики, знижена самооцінка та схильність менше переоцінювати себе); 3) громадський (альтруїзм, піклування про справедливість); 4) антагоністичний (конкурентний підхід до взаємодії, агресивність і ворожість, зневага інших, поділ світу на переможців і переможених тощо) та 5) злоякісний нарцисизм (*Narcissism*) – це деструктивна форма розладу особистості, проявами якого є агресивні, паранояльні, психопатичні чи садистські особливості й антисоціальна поведінка.

У свою чергу, M.A. White, & S. S. Casabianca (2021) зазначають існування трьох попарно протилежних видів нарцисизму: 1) грандіозний – вразливий; 2) відкритий – прихований; 3) нешкідливий – шкідливий. A E. Ronningstam (2011) виділяє вже два його види: здоровий (з почуттям самоконтролю (своїх думок, почуттів і поведінки)) і патологічний (самооцінка зміцнюється з метою захисту крихкого Я особистості та подолання почуття неповноцінності).

Проте більшість науковців (Grapsas et al., 2020; Кривенко, & Катаран, 2019; Rogoza et al., 2018; Mitra, & Fluyau, 2024; Narcissistic personality, 2023; White, & Casabianca, 2021; Clarke et al., 2015) визначають і характеризують два різні види нарцисизму як прояву відповідного типу особистості (не розладу): грандіозний і вразливий (причому другий був виділений значно пізніше), вважаючи їх різними структурами (Lihua, & He, 2021; Day et al., 2020), проте зазначаючи, що деякі нарциси можуть «коливатися» між двома його типами (Davies, 2023).

Грандіозний (явний, відкритий) нарцисизм особистості проявляється у її: сміливості й енергійності, харизматичності та самодостатності, товариськості й упевненості в собі, адаптивності, зарозумілості, егоїстичності, переоцінці своїх можливостей, вихвалянні, прагненні уваги, захоплення, домінування й авторитарності, ексгібіціонізмі, позитивному образі себе, високій самооцінці, що потребує її міжособистісної регуляції та підтвердження, прагненні зберегти позитивну Я-концепцію, нереалістичному почутті власної переваги, саморекламі; проте вона може маніпулювати іншими, принижувати і / чи залякувати їх, вдосконалюючись за їх рахунок, бути агресивною та жорстокою, якщо хтось виразить сумнів у її величі (Narcissism, 2024; Bogaerts, & Janković, 2023; Lihua, & He, 2021; Grapsas et al., 2020; Кривенко, & Катаран, 2019; Gepp, & Kandola, 2023; [Smith, & Robinson, 2023](#); Clarke et al., 2015).

Вразливий (скромний, прихований) нарцисизм характеризує особистість як: замкнуту, тривожну, сором'язливу, вразливу, невпевнену в собі, чутливу до критики, безініціативну, яка легко (і невинувато) ображається, представляє себе жертвою/мучеником (щоб інші це оцінили), перекладає відповідальність і провину на інших, може симулювати хворобу, викликаючи співчуття, з нижчою самооцінкою, проте це не виключає таємної дуже високої думки про себе та фантазування про власну велич; з проблемами із саморегуляцією; орієнтовану на досягнення (переважно матеріальні) – у чому їй потрібна допомога інших, ким легко маніпулювати, ігноруючи їх потреби; егоїстичну; вона може уникати спілкування, не бажаючи, щоб її порівнювали з іншими, і бути мстивою, відчуваючи зневагу інших; здатна «рятувати» іншу людину в момент її вразливості, проте її піклування може перетворитися на жорсткий контроль тощо (Narcissism, 2024; Кривенко, & Катаран, 2019; Day et al., 2020; Gepp, & Kandola, 2023; [Smith, & Robinson, 2023](#); Clarke et al., 2015). У результаті S. Davies (2023) вважає саме вразливий тип нарцисизму більш небезпечним.

Не дивлячись на те, що науковці виділили різні види та форми нарцисизму, вони також називають риси та характеристики нарцисичного типу особистості, *спільні* для різних їх проявів (проте вони можуть проявлятися різною мірою); це:

1) крихка Я-концепція особистості, що потребує постійної зовнішньої підтримуючої оцінки, схвалення, що нарциси готові здобувати навіть агресивно, сприймаючи інших лише як засіб позитивного підкріплення своїх домагань, або ж демонструючи власну нікчемність, щоб отримати досить співчуття для цілісної позитивної Я-концепції; 2) позиціонування власної значимості та права на особливе ставлення (Krizan, & Herlache, 2018); 3) прагнення влади над іншими, схильність їх експлуатувати заради отримання власної вигоди; 4) неемпатійність (Bogaerts, & Janković, 2023; Кривенко, & Катаран, 2019), нечутливість до проблем інших (Carlson et al., 2011); 5) надчутливість до зовнішньої інформації, здатної підвищити їх самооцінку (Ruyi et al, 2016); 6) демонстративність (Ruyi et al., 2016), екстравертованість (Miller et al., 2021); 7) внутрішнє відчуття порожнечі; порушення емоційної саморегуляції (Кривенко, & Катаран, 2019).

Емпіричне дослідження зв'язку нарцисизму, диспозиційних рис особистості та її самореалізації

Вибірка, методи та методики. *Вибірку* (n = 63) склали студенти-першокурсники ЧНУ ім. Ю. Федьковича, майбутні психологи. Це переважно дівчата, середній вік яких – 19,04 р. Дослідження було проведено у лютому-березні 2024 року. Участь у дослідженні була виключно добровільною, конфіденційність і анонімність респондентів гарантувалися.

У дослідженні були використані такі *методи та методики*:

- *теоретичні*: аналіз наукової літератури за проблемою дослідження; порівняння думок різних науковців на об'єкт дослідження, синтез і узагальнення отриманих результатів; *емпіричні*: опитувальник «Narcissistic personality inventory (NPI)», створений R. N. Raskin та C. S. Hall у 1979 році та вдосконалений R. N. Raskin та H. Terry у 1988 році, призначений для визначення рівня прояву в особистості субклінічного / грандіозного нарцисизму. Методика складається з 40 парних тверджень, з яких опитуваному потрібно обрати одне, з яким він погоджується; методика «The Maladaptive Covern Narcissism Scale (MCNS)», створена та представлена Н. М. Hendin, J. М. Cheek та Р. М. Wink у 2013 році як розширена версія Hypersensitive Narcissism scale, призначена для

діагностики рівня прояву в респондентів прихованого нарцисизму. Методика складається з 23 запитань, на які досліджуванним потрібно відповісти, оцінивши ступінь своєї згоди з ними, використовуючи п'ять градацій оцінки: від «повністю згоден» до «зовсім не згодний» з медіаною «ні те, ні інше»; методика діагностики рівня самоактуалізації особистості (самоактуалізаційний тест, САТ) представляє собою адаптовану у 1981-1984 рр. Л. Я. Гозманом, Ю. Є. Альошиною, М. В. Загікою та М. В. Кроз версію опитувальника POI (*Personal Orientation Inventory*), створеного у 1963 році Е. Шостромом, призначеного для діагностики рівня самоактуалізованості особистості. Методика САТ складається зі 126 питань, кожне містить два висловлення, з яких респонденту потрібно обрати одне, яке характеризує його більшою мірою. Опитувальник визначає 14 шкал, перші дві з яких є основними: орієнтація в часі, опора на себе або підтримка, ціннісні орієнтації, гнучкість поведінки, сенситивність, спонтанність, самоповага, самоприйняття, погляд на природу людини, синергічність, прийняття агресії, контактність, пізнавальні потреби, креативність, – на кожную з яких доводиться різна кількість балів/питань. Отримані респондентом бали переводяться у Т-бали; методика «Das Freiburger Persoenlichkeitsinventar FPI-R (Freiburg Personality Inventory (FPI))», розроблений J. Fahrenberg, R. Hampel, H. Selg у 2010 році – це особистісний опитувальник з традиційною структурою, форма В якого містить 114 питань, що діагностують 12 шкал – особистісних характеристик: невротичність, спонтанну агресивність, депресивність, дратівливість, товариськість, врівноваженість, реактивну агресивність, сором'язливість, відкритість, екстравертованість – інтровертованість, емоційну лабільність і маскулінність – фемінність, – причому перші 9 є основними, решта – додатковими. Досліджуванним потрібно оцінити, чи відповідають запропоновані в методиці твердження особливостям їх поведінки, відповівши ствердно (у випадку згоди) чи заперечно (при незгоді). У результаті первинні оцінки респондентів переводяться в стандартні оцінки за 9-бальною шкалою; UCLA Loneliness Scale, створена D. Russell, L. A. Peplau, & M. L. Ferguson у 1978 році та перевірена у новій редакції D. W. Russell у 1996 році, шкала самотності

допомагає визначити рівень самотності, який суб'єктивно відчуває респондент. Методика містить 20 тверджень, зміст яких досліджуванним потрібно було оцінити з погляду частоти їх проявів у власному житті, використовуючи 4 варіанти оцінки: часто, іноді, рідко та ніколи. Результати, підраховані відповідно до ключа до методики, визначають рівні переживання респондентами самотності; *методи обробки результатів (математичної статистики)*: кореляційний аналіз за Ч. Спірменом, однофакторний ANOVA.

Проблемні питання емпіричного дослідження:

З якими особистісними рисами пов'язані грандіозний нарцисизм та вразливий нарцисизм?

Чи властиво нарцисам прагнути самоактуалізації?

Як впливає нарцисизм (грандіозний і прихований) на прояв диспозиційних особливостей та самоактуалізацію особистості?

Результати та обговорення

Аналіз отриманих у дослідженні даних ми почали з пошуку зв'язку нарцисизму (різних його видів) з диспозиційними рисами особистості та з рівнем і особливостями її самоактуалізації.

Кореляційний аналіз за Ч. Спірменом виявив значну кількість статистично значимих кореляційних зв'язків, серед яких ми виділимо зв'язки нарцисизму грандіозного та прихованого з показниками інших методик дослідження.

Отже, обидва види нарцисизму корелюють частіше з аналогічними показниками як особистісних рис, так і складових самоактуалізації, проте переважно з різними знаками:

- з депресивністю: грандіозний нарцисизм (Н) ($r = -0,41$; $p \leq 0,001$), прихований нарцисизм (ПН) ($r = 0,45$; $p \leq 0,001$); товариськістю – $r = 0,29$; $p \leq 0,05$ Н; $r = -0,32$; $p \leq 0,05$ ПН; врівноваженістю – $r = 0,31$; $p \leq 0,05$ Н; $r = -0,43$; $p \leq 0,001$ ПН; сором'язливістю – $r = -0,31$; $p \leq 0,05$ Н; $r = 0,39$; $p \leq 0,01$ ПН; екстраверсією-інтроверсією – $r = 0,34$; $p \leq 0,01$ Н; $r = -0,30$; $p \leq 0,05$ ПН; емоційною лабільністю – $r = -0,33$; $p \leq 0,01$ Н; $r = 0,42$; $p \leq 0,001$ ПН (методика FPI); самотністю – $r = -0,45$; $p \leq 0,01$ Н; $r = 0,64$; $p \leq 0,01$ ПН; це дозволяє нам

припустити, що грандіозному нарцисизму властиві диспозиційні особистісні характеристики товариськості, врівноваженості, екстравертованості, тоді як приховані нарциси проявляють депресивність, сором'язливість, емоційну неврівноваженість/лабільність та схильність до самотності;

- з орієнтацією в часі – $r = 0,47$; $p \leq 0,001$ Н; $r = - 0,35$; $p \leq 0,01$ ПН; підтримкою – $r = 0,61$; $p \leq 0,001$ Н; $r = - 0,42$; $p \leq 0,001$ ПН; цінностями – $r = 0,43$; $p \leq 0,001$ Н; $r = - 0,29$; $p \leq 0,05$ ПН; гнучкістю поведінки – $r = 0,50$; $p \leq 0,001$ Н; $r = - 0,34$; $p \leq 0,01$ ПН; – спонтанністю $r = 0,36$; $p \leq 0,01$ Н; $r = - 0,30$; $p \leq 0,05$ ПН; сенситивністю – $r = 0,47$; $p \leq 0,001$ Н; $r = - 0,36$; $p \leq 0,01$ ПН; самоприйняттям – $r = 0,49$; $p \leq 0,001$ Н; $r = - 0,43$; $p \leq 0,001$ ПН; контактністю – $r = 0,37$; $p \leq 0,01$ Н; $r = - 0,34$; $p \leq 0,01$ ПН та самоактуалізованістю в цілому – $r = 0,62$; $p \leq 0,001$ Н; $r = - 0,45$; $p \leq 0,001$ (методика САТ). Це наочно відображає ситуацію, що представники грандіозного нарцисизму знаходяться на шляху до самоактуалізації та досягли тут певного результату, тоді як у тих, кому властивий прихований нарцисизм, навпаки, складові процесу самоактуалізації розвинені недостатньо, як і досягнений ними результат/рівень самоактуалізації, що приводить нас до закономірного і логічного висновку: якщо грандіозні нарциси прагнуть самоактуалізації та роблять певні кроки на її шляху (можливо, тому, що самоактуалізація для них служить ознакою успіху та певної вищості), то прихований нарцисизм заважає особистості рухатися у напрямку самореалізації, заставляючи людину зосереджуватися на захисті (а не розвитку) власного Я;

- з показником спонтанної агресивності однаково позитивно пов'язані обидва види нарцисизму (Н – $r = 0,30$; $p \leq 0,05$; ПН – $r = 0,32$; $p \leq 0,01$), отже представники обох видів нарцисизму можуть бути схильні до прояву спонтанної агресивності, що виявляється у високому рівні психопатизації, агресивній, непоступливій поведінці, несхильності домовлятися; імпульсивності та розкутій нестриманості поведінки та бажань, недостатньому самоконтролі гострих афективних переживань, не зважаючи на можливі негативні наслідки;

- тоді як з показниками реактивної агресивності ($r = 0,46$; $p \leq 0,001$), маскулінності ($r = 0,49$; $p \leq 0,001$), сенситивності ($r = 0,36$; $p \leq 0,01$), прийняття

агресії ($r = 0,53$; $p \leq 0,001$) та креативності ($r = 0,36$; $p \leq 0,01$) виявлено зв'язок лише грандіозного нарцисизму (тобто його представнику властиві: агресивне ставлення та реагування на оточення, недовірливість та схильність домінувати, брак соціальних почуттів та моральності в оцінках, прагнення швидко задовольняти власні бажання, не зважаючи на інших, вороже ставлення до критики та спроб обмежити його свободу; протікання психічної діяльності за чоловічим типом, що виявляється в активності, сміливості, винахідливості, асертивності, схильності ризикувати та самостверджуватися, браку самоаналізу та рефлексування; глибокі переживання власних емоцій і значимих потреб; прийняття агресії як природної властивості людини, яку вона проявляє у міжособистісному спілкуванні; творча спрямованість, вміння виходити за рамки діяльності, оригінальність нових ідей);

- а з показниками невротичності ($r = 0,32$; $p \leq 0,01$), дратівливості ($r = 0,35$; $p \leq 0,01$) та поглядом на природу людини ($r = -0,31$; $p \leq 0,05$) – корелює лише показник прихованого нарцисизму (тобто особи, яким властивий вразливий нарцисизм: чутливі, нервові, невірні, тривожні, нездатні швидко знайти вихід із емоційно забарвленої ситуації, легко виснажуються; вони схильні до афективного реагування та впадати у відчай, нетерплячі та легко збудливі, нездатні проявити волю зусилля чи сконцентруватися на виконанні завдання, проте у власному неуспіху звинувачують інших; природу людини схильні вважати переважно злою, хоча й розуміють, що в ній поєднані добро та зло).

- у подальшому аналізі отриманих у дослідженні даних для перевірки можливості впливу нарцисизму на диспозиційні особливості/характеристики та самоактуалізацію особистості ми провели однофакторний ANOVA, результати якого представлені у таблицях 1 та 2.

Таблиця 1

Результати однофакторного ANOVA
(грандіозний нарцисизм – незалежна змінна)

показник	методика	F	p
депресивність		5,065	0,009

врівноваженість	Freiburg Personality Inventory (FPI)	4,656	0,013
реактивна агресивність		9,444	0,000
емоційна лабільність		4,848	0,011
маскулінність		7,436	0,001
самотність	UCLA Loneliness Scale	7,269	0,001
орієнтація в часі	самоактуалізаційний тест, CAT	9,624	0,000
підтримка		14,146	0,000
цінності		8,187	0,001
гнучкість поведінки		8,154	0,001
сенситивність		4,270	0,018
спонтанність		3,934	0,025
самоповага		7,549	0,001
самоприйняття		6,919	0,002
погляд на природу людини		4,646	0,013
прийняття агресії		7,374	0,001
контактність		6,407	0,003
креативність		5,779	0,005
самореалізація		18,623	0,000
прихований нарцисизм	The Maladaptive Covern Narcissism Scale (MCNS)	4,293	0,018

Аналіз даних, представлених у таблиці вище, дозволяє зробити висновок, що високі показники грандіозного нарцисизму особистості (згідно середніх значень показників залежних змінних) можуть впливати на прояви у людини таких особистісних характеристик, як врівноваженості, реактивної агресивності, емоційної лабільності, маскулінності, а також на рівень самоактуалізованості особистості, тоді як низькі показники грандіозного нарцисизму виявляються у депресивності особистості та її схильності до самотності, впливаючи на прояв/активізацію прихованого нарцисизму (тобто, проявляючись уже як

прихований, а не грандіозний нарцисизм).

Таблиця 2

Результати однофакторного ANOVA
(прихований нарцисизм – незалежна змінна)

показник	методика	F	p
невротичність	Freiburg Personality Inventory (FPI)	5,262	0,008
депресивність		10,439	0,000
дратівливість		3,967	0,024
товариськість		4,323	0,018
врівноваженість		5,810	0,005
сором'язливість		6,311	0,003
інтровертованість		3,174	0,049
емоційна лабільність		8,702	0,000
фемінність		4,311	0,018
самотність	UCLA Loneliness Scale	22,998	0,000
орієнтація в часі	самоактуалізаційний тест, CAT	6,530	0,003
підтримка		6,837	0,002
цінності		6,180	0,004
гнучкість поведінки		4,718	0,013
спонтанність		4,148	0,021
самоповага		7,601	0,001
самоприйняття		6,226	0,003
синергічність		5,957	0,004
самореалізація		7,792	0,001
нарцисизм	Narcissistic personality inventory (NPI)	4,142	0,021

Дані цієї таблиці приводять нас до висновку, що високі показники прихованого нарцисизму впливають на прояви таких особистісних диспозицій, як невротичність, депресивність, дратівливість, сором'язливість, емоційна лабільність та схильність до самотності; тоді як низькі показники прихованого

нарцисизму можуть робити людину товариською, врівноваженою, екстравертованою, маскулінною, сприяючи вияву в неї грандіозного типу нарцисизму.

Висновки

Не зважаючи на величезну кількість наукової психологічної літератури, що аналізує різні аспекти феномену нарцисизму, як єдине визначення нарцисизму, так і загальноприйнятий поділ його на види та об'єктивно встановлена суттєва різниця між ними досі потребують подальших досліджень та концептуалізації.

Нарцисизм вважаємо реалізацією самозакоханості людини, що обґрунтовується фантастичною чи реальною її успішністю та переконаністю у її вищості в будь-яких вимірах за інших та її особливості/неповторності і проявляється у відповідній поведінці нарциса: наполегливій і сміливій, з позитивною самопрезентацією, налаштованій на привернення уваги та захоплення інших, що максимально підвищує самооцінку нарциса та передбачає маніпулятивне використання ним потрібних людей заради задоволення його бажань при зневажанні їх власних потреб і нечутливості до їх переживань, та перекладанні на них відповідальності за власні прорахунки та невдачі. Двома основними вимірами нарцисизму є грандіозний та вразливий нарцисизм.

За результатами нашого дослідження, грандіозний нарцисизм пов'язаний з проявами таких особистісних диспозицій: товариськості, врівноваженості, екстравертованості, емоційної стабільності, спонтанної та реактивної агресивності, маскулінності. Представники прихованого нарцисизму схильні проявляти такі особистісні риси: невротичність, депресивність, сором'язливість, дратівливість, інтровертованість, емоційну лабільність, спонтанну агресивність, бажання самотності, негативний погляд на природу людини. Причому обом видам нарцисизму властиво впливати на прояви відповідних особистісних характеристик та прагнення до самоактуалізації (грандіозний нарцисизм), чи, відповідно, відсутність такого бажання (прихований нарцисизм). Тобто саме така метариса, як нарцисизм, зумовлює прояв диспозиційних рис особистості. Виявлено, що представники грандіозного нарцисизму прагнуть самореалізації та

докладають певних зусиль для її досягнення, а ті, кому властивий прихований нарцисизм, навпаки, не спрямовані на саморозвиток і самоактуалізацію, про що свідчить недостатній розвиток у них складових самоактуалізації.

Результати дослідження дозволяють дійти висновку, що, з одного боку, кореляційний аналіз показує, що грандіозний нарцисизм і прихований нарцисизм насправді різні особистісні конструкти, оскільки виявлений між ними кореляційний зв'язок – негативний; з іншого, – результати однофакторного ANOVA, демонструючи, що низькі рівні прояву одного виду нарцисизму провокують прояв іншого його виду, свідчать, що грандіозний і прихований нарцисизм – крайні позначки того самого континууму нарцисизму, що приводить нас до припущення, що нарцисизм особистості – це її базова/фундаментальна якість (метаякість), яка, будучи виявлена у людини, не зникає, а при умові меншого прояву трансформується в протилежний – інший вид нарцисизму.

Конфлікт інтересів. Автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів.

References

American Psychiatric Association: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (2013). Fifth Edition. Arlington, VA: American Psychiatric Association, <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425787>

Ames, D. R., Rose, P., & Anderson, C. P. (2006). The NPI-16 as a Short Measure of Narcissism. *Journal of Research in Personality*, 40, 440–450. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2005.03.002>.

Bobadilla, L., Kurkoske, M., & Taylor, J. (2017). Antisocial and Narcissistic Personality Disorder. In *Online Reference Module In Neuroscience and Biobehavioral Psychology*. Amsterdam, Netherlands: Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-809324-5.06325-2>.

Bogaerts, S., & Janković, M. (2023). Narcissism and relational capacity: The contribution of identity integration and social concordance. *Current Psychology. Advance online publication*. <https://doi.org/10.1007/s12144-023-04622-0>.

Caligor, E., Levy, K. N., & Yeomans, F. E. (2015). Narcissistic personality disorder: diagnostic and clinical challenges. *Am J Psychiatry*, 172 (5), 415–22. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2014.14060723>.

Campbell, W. K., & Twenge, J. M. (2013, November 27). Narcissism Unleashed. *Observer*. Retrieved from <https://www.psychologicalscience.org/observer/narcissism-unleashed>.

Carlson, E. N., Vazire, S., & Oltmanns, T. F. (2011). You probably think this paper's about you: Narcissists' perceptions of their personality and reputation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101 (1), 185–201. <https://doi.org/10.1037/a0023781>.

Chujko, G. V., & Chaplak, Ja. V. (2021). Narcysizm: pljusy chy minusy? [Narcissism: pros or cons?]. *Results of modern scientific research and development*. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference (pp. 203–208). Madrid, Spain: Barca Academy Publishing. Retrieved from <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/07/results-of-modern-scientific-research-and-development-25-27.07.21.pdf> [in Ukrainian].

Clarke, I. E., Karlov, L., & Neale, N. J. (2015). The many faces of narcissism: Narcissism factors and their predictive utility. *Personality and Individual Differences*, 81, 90–95. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.11.021>.

Cleary, S. C. (2023). Overcoming Narcissism. *Think*, 22 (63), 31–37. <https://doi.org/10.1017/S1477175622000239>.

Davies, S. (2023). The subtle signs of Covert Narcissism – what to look out for. Retrieved from <https://www.drsarahdavies.com/post/covert-narcissism-what-to-look-out-for>.

Day, N. J. S., Townsend, M. L. & Grenyer, B. F. S. (2020). Living with pathological narcissism: a qualitative study. *Borderline Personality Disorder and Emotion Dysregulation*, 7, 19. <https://doi.org/10.1186/s40479-020-00132-8>.

Ellis, H. (2017). *Sexual Inversion*. Scotts Valley, California, US: CreateSpace Independent Publishing Platform.

Freud, S. (1914). *Zur Einführung des Narzißmus*. Retrieved from

<https://www.projekt-gutenberg.org/freud/kleine2/Kapitel9.html>.

Froid, Z. (2020). *Psykhohohiia seksualnosti [Psychology of sexuality]*. Kyiv: Andronum [in Ukrainian].

Fromm, E. (2010). *The Heart of Man: Its Genius for Good and Evil*. NY: American Mental Health Foundation Books.

Gepp, K., & Kandola, A. (2023). Signs of covert narcissism. Retrieved from <https://www.medicalnewstoday.com/articles/covert-narcissist>.

Grapsas, S., Brummelman, E., Back, M. D., & Denissen, J. J. A. (2020). The "Why" and "How" of Narcissism: A Process Model of Narcissistic Status Pursuit. *Perspect Psychol Sci*, 15 (1), 150–172. <https://doi.org/10.1177/1745691619873350>.

Krizan, Z., & Herlache, A. D. (2018). The Narcissism Spectrum Model: A Synthetic View of Narcissistic Personality. *Personality and Social Psychology Review*, 22 (1), 3–31. <https://doi.org/10.1177/1088868316685018>.

Kryvenko, I. S., & Kataran, S. T. (2019). Osobystisnyj narcysyzm molodi: statevo-gendernyj aspect [Personal narcissism of youth: sexual and gender aspect]. *Naukovi studii' iz social'noi' ta politychnoi' psykhologii'*. *Zbirnyk statej*, 44 (47), 67–80. [https://doi.org/10.33120/ssj.vi44\(47\).118](https://doi.org/10.33120/ssj.vi44(47).118) [in Ukrainian].

Lihua, Z., & He, Z. (2021). Relationship between narcissism and aggression: A meta-analysis. *Acta Psychologica Sinica*, 53, (11), 1228–1243. <https://doi.org/10.3724/SP.J.1041.2021.01228>.

Melenchuk, N. I., & Shudra, A. A. (2021). Osoblyvosti narcysychnyh projaviv osobystosti u osib iz riznym rivnem lokusu kontrolju [Peculiarities of narcissistic personality manifestations in persons with different levels of locus of control]. *Visnyk pisljadyplomnoi' osvity. Serija «Social'ni ta povedinkovi nauky»*, 16(45), 41–55. [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-16\(45\)-41-58](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-16(45)-41-58) [in Ukrainian].

Miller, J. D., Back, M. D., Lynam, D. R., & Wright, A. G. (2021). Narcissism Today: What We Know and What We Need to Learn. *Current Directions in Psychological Science*, 30 (6), 519–525. <https://doi.org/10.1177/09637214211044109>.

Miller, J. D., Lynam, D. R., Hyatt, C. S., & Campbell, W. K. (2017). Controversies in Narcissism. *Annual Review of Clinical Psychology*, 13, 291–315.

<https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-032816-045244>.

Mitra, P., & Fluyau, D. (2024). *Narcissistic Personality Disorder*. StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing. Retrieved from <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32310461/>.

Narcissism (2024). Retrieved from <https://mind.help/topic/narcissism/>.

Narcissistic personality disorder (2023). Retrieved from <https://my.clevelandclinic.org/health/diseases/9742-narcissistic-personality-disorder>.

O'Reilly, Ch. A., & Hall, N. (2021). Grandiose narcissists and decision making: Impulsive, overconfident, and skeptical of experts – but seldom in doubt. *Personality and Individual Differences*, 168, 110280. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110280>.

Poorthuis, A. M., Slagt, M., van Aken, M. A., Denissen, J. J. & Thomaes, S. (2021). Narcissism and popularity among peers: A cross-transition longitudinal study. *Self and Identity*, 20, 2, 282–296. <https://doi.org/10.1080/15298868.2019.1609575>.

Rogoza, R., Żemojtel-Piotrowska, M., Kwiatkowska, M. M., & Kwiatkowska, K. (2018). The bright, the dark, and the blue face of narcissism: The spectrum of narcissism in its relations to the metatraits of personality, self-esteem, and the nomological network of shyness, loneliness, and empathy. *Frontiers in Psychology*, 9, 343. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00343>.

Ronningstam, E. (2011). Narcissistic personality disorder: a clinical perspective. *J Psychiatr Pract*, 17 (2), 89–99. <https://doi.org/10.1097/01.pra.0000396060.67150.40>.

Ruyi, D., Hui, Z., Bao, Z., & Xiao, C. (2016). Narcissism and Adolescents' Prosocial Behaviors: The Role of Public and Private Situations. *Acta Psychologica Sinica*, 48 (8), 981–988. <https://doi.org/10.3724/SP.J.1041.2016.00981>.

Smith, M., & Robinson, L. (2023). Narcissistic Personality Disorder. Retrieved from <https://www.helpguide.org/articles/mental-disorders/narcissistic-personality-disorder.htm>.

White, M. A., & Casabianca, S. S. (2021). All About Narcissistic Personality Disorder. Retrieved from <https://psychcentral.com/disorders/narcissistic-personality-disorder/>.